

Tradičná stavebná kultúra ako súčasť revitalizácie vidieckych sídiel

Lenka Ulašinová Bystrianska

Mgr. Lenka Ulašinová Bystrianska, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: lenka.ulasinova@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:93-106

Traditional building culture as an element of the revitalisation of villages

Slovakia remains a country with the majority of rural settlements even at the beginning of the 21st century. However, over the course of several decades the character of rural villages has changed fundamentally in terms of both material and socio-cultural situation. Space and life in lots of rural settlements require revitalizing activities that should be in synergy with sustainability criteria. In the following article we analyze the role and the possibilities of integrating traditional rural architecture into these activities.

Key words: sustainability, traditional building culture, revitalisation of villages

Zásadné prerušenie kontinuity v spôsobe života slovenského vidieka prenieslo tradičnú stavebnú kultúru¹ z pozície živej, funkčnej skutočnosti do stavu stagnujúceho, často regresívne pôsobiaceho prvku, trpeného v transformujúcej sa vidieckej kultúrnej krajine.² Uchovanie krajiny a symbióza s ňou už nie sú vnímané ako podmienka ďalšej ľudskej existencie. Modernizačné procesy v prostredí slovenského vidieka, spojené s kolektivizáciou, industrializáciou a politickým tlakom na urbanizáciu vidieka, priniesli aj zánik regionálnej formy tradičného domu.³ Dedina a vidiek ako taký sa za posledné desaťročia zmenili takmer na nepoznanie, či už „napohľad“ alebo zvnútra. Mnohé z týchto zmien (zmeny demografickej štruktúry, narušenie sociálnych vzťahov, stavebné a urbanistické zásahy, poľnohospodárske zásahy, a pod.) narušili a narušujú možnosti udržateľného spôsobu života na vidieku. Téma trvalej udržateľnosti rezonuje už roky na rôznych úrovniach kultúrno-spoločenského spektra, počnúc politickým prostredím, alternatívnymi hnutiami končiac. Naším cieľom je poukázať na význam tradičnej stavebnej kultúry v procese revitalizácie vidieckych sídiel vo vzťahu k udržateľnosti a životnému prostrediu. Sledujeme ju ako súčasť kultúrneho dedičstva, pričom toto chápeme ako všetky hmotné i nehmotné prejavy ľudskej kultúrnej činnosti, ktoré dané spoločenstvo považuje na základe všeobecne prijatých kritérií za hodnotné, hodné zachovania a ochrany.

¹ V pamiatkovej praxi sa bežne používa pojem ľudová architektúra, termín tradičná stavebná kultúra však používame ako zastrešujúci hmotné i nehmotné prejavy ľudskej stavebnej tradície.

² PODOBA, Juraj. Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka. In: *Pamiatky a múzka*, roč. 47, 1998, č. 3, s. 9-13.

³ PODOBA, Juraj. Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 14, 1997, č. 1-2, s. 41-50.

Vidiek a trvalá udržateľnosť

Environmentálne podmienky sa v globalizovanom prostredí menia a zároveň sú svojím spôsobom odsúvané z pozície primárnych determinantov, ktorými boli počas dlhodobého kontinuálneho kultúrneho vývoja. Zmeny vytvorené diskontinuitou v tomto vývoji značne prispeli k dlhodobému narúšaniu a degradácii environmentálnej bázy, ktorá aj dnes predstavuje zásadnú integrálnu súčasť kultúrneho prostredia. Podľa J. Podobu je sprievodným znakom pokroku redukcia, až eliminácia citu a vzťahu k prírode ako integrálnej zložke mnohovrstevného životného prostredia.⁴

Popísaná situácia vzhľadom na mnohé ukazovatele vyžaduje postupné a dlhodobé riešenie. Stavebná kultúra ako zložka životného prostredia, vrátane svojej tradičnej bázy, je predmetom záujmu etnológie aj ďalších vedných odvetví. Jedným z podstatných východísk riešenia krízovej situácie vidieckych, ale aj mestských sídiel z hľadiska väčšiny súčasných prác je integrovaný prístup k ochrane kultúrnej krajiny. Jeho predpokladom je rešpektovanie idey udržateľnosti (sustainability), pričom sa upúšťa od predstavy nekonečného trvalého rozvoja (hlavne v kvantitatívnom zmysle). L. Mlynka hovorí o environmentalizme vo vedách, ktorý bol reakciou na nepriaznivý globálny vývoj celej biosféry.⁵ Každodenná realita sa však vymyká prístupu, s ktorým sa zosobňujú vedné odbory reflektujúce environmentálny aspekt. I. Blühdorn hovorí o takzvanej simulatívnej environmentálnej politike, pri ktorej sa politické elity a obchodné spoločnosti snažia presadzovať vlastné záujmy používaním symbolov, mýtov a rituálov, v tomto prípade environmentálneho kontextu.⁶

Približne od 70. rokov 20. storočia sa spoločnosť v mnohých krajinách zaoberá koncepciami trvalo udržateľného rozvoja, ktoré majú vo všeobecnosti za cieľ realizovať postupný trvalý ekonomický rast pri zachovaní priaznivého životného prostredia a jestvujúcej biodiverzity. Snáď najčastejšie citovanou je definícia Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj (World Commission on Environment and Development – WCED) v znení: „*Trvalo udržateľný rozvoj je taký rozvoj, ktorý umožňuje uspokojovanie potrieb súčasných generácií bez obzromenia možnosti budúcich generácií zabezpečiť ich vlastné potreby,*“ a je to „*proces, v ktorom využívanie zdrojov, smerovanie investícií, orientácia technologického rozvoja a inštitucionálne zmeny sú všetky vo vzájomnej harmónii a podporujú tak súčasný, ako aj budúci potenciál naplňovať ľudské potreby a nároky.*“⁷

Termín „trvalo udržateľný rozvoj“, či tiež „udržateľný rozvoj“, sa stal, podobne ako v mnohých ďalších štátoch, aj súčasťou legislatívy Slovenskej republiky ako § 6 zákona č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí, označujúci za trvalo udržateľný taký rozvoj, „*ktorý súčasným i budúcim generáciám zachováva možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a pritom neznižuje rozmanitosť prírody a zachováva prirodzené funkcie ekosystémov*“.⁸

Otázka udržateľnosti súčasného spôsobu života rezonuje od poslednej tretiny 20. storočia naprieč celým spektrom hospodárskeho, politického, spoločenského i kultúrneho diania. Pojem trvalo udržateľný rozvoj (sustainable development) sa vo všeobecnosti spája predovšetkým s environmentálnou problematikou a sférou výroby i obchodu, ktoré najviac ovplyvňujú stav životného prostredia. V roku 1972 bol udržateľný rozvoj definovaný ako „*stav globálnej rovnováhy,*

⁴ Tamže, s. 46.

⁵ MLYNKA, Ladislav. Identita vidieckych sídiel (k jej duchovnej a kultúrnej dimenzii). In: *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka III*. Bratislava : STU, 2003, s. 65.

⁶ Blühdorn podľa PROFANT, Tomáš. *O udržiavaní neudržateľného*. [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://www.jetotak.sk/autonoma-zona/o-udrzivani-neudrzatelneho>.

⁷ WCED, 1987, s. 43.

⁸ Citované zo zákona. [Online] [cit. 1. 8. 2017] Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-17>.

pri ktorej sa počet obyvateľov Zeme a kapitál udržiavajú na viac-menej konštantnej úrovni a tendencie pôsobiace na rast, či pokles týchto veličín musia byť pod dôslednou kontrolou”.⁹ Stále častejšie sa v súvislosti s trvalou udržateľnosťou dostávajú do popredia sociálne a kultúrne aspekty.

Množstvo definícií, ktoré za niekoľko desiatok rokov vznikli, sa líši predovšetkým vo vnímaní trvalého rozvoja ako neustáleho ekonomického rastu, až po udržanie uspokojivých životných podmienok, dnes i v budúcnosti, bez dôrazu na nepretržitý rast blahobytu.

Slovenská legislatíva rozumie pod trvalo udržateľným rozvojom „*cieľový, dlhodobý (prieběžný), komplexný a synergický proces, ovplyvňujúci podmienky a všetky aspekty života (kultúrne, sociálne, ekonomické, environmentálne a inštitucionálne), na všetkých úrovniach (lokálnej, regionálnej, globálnej) a smerujúci k takému funkčnému modelu určitého spoločenstva (miestnej a regionálnej komunity, krajiny, medzinárodného spoločenstva), ktorý kvalitne uspokojuje biologické, materiálne, duchovné a sociálne potreby a záujmy ľudí, pričom eliminuje alebo výrazne obmedzuje zásahy obrozujúce, poškodzujúce alebo ničiace podmienky a formy života, nezatáča krajinu nad únosnú mieru, rozumne využíva jej zdroje a chráni kultúrne a prírodné dedičstvo*“.¹⁰ Rozsiahly popis naznačuje ideálny stav, o ktorý sa možno usilovať, avšak naplnenie všetkých požadovaných kritérií považujeme za utópiu z hľadiska multištruktúralnej konštrukcie celku, ktorý má zachytiť trvalo udržateľný rozvoj a tiež protichodnosti záujmov tých, ktorí naň majú vplyv. Či už nazeráme na problém udržateľnosti z hľadiska sociálneho, ekonomického alebo environmentálneho, nemožno predpokladať neustály rast s obmedzenými zdrojmi.

Potreba postupov smerujúcich k zlepšeniu životného prostredia, nielen z ekologického hľadiska, je vzhľadom na jeho alarmujúci stav nepopierateľná. Štatistiky naznačujú, že urbanizácia je celosvetovým trendom vychádzajúcim z globálnych hospodárskych procesov. Udržateľnosť mestských sídiel je predmetom tzv. „manažmentu urbánnych systémov“, pričom predstava udržateľného mesta bola v roku 2002 sformulovaná do tzv. Melbournských princípov CASE „Cities As Sustainable Ecosystems“ – mestá ako udržateľné ekosystémy.¹¹ Skutočnosť, že ťažisko environmentálnej záťaže a globálnych problémov trvalej udržateľnosti tkvie v urbánnom prostredí, len naznačuje, že jedným z východísk môže byť i zameranie pozornosti na vidiek. Keďže tento sa priamo úmerne nárastu mestského osídlenia nepretržite vyľudňuje, stráca potenciál aktívne participovať na udržateľnosti. Naopak, predovšetkým rozvojové krajiny s prevažne vidieckym osídlením strácajú predošlé funkcie, sebastačnosť i sociokultúrnu integritu.¹²

Slovensko vzhľadom na rozlohu i charakter svojich sídiel a aktuálny hospodársky vývoj nezažíva mimoriadnu vlnu urbanizácie, hoci štatistiky (viď Graf č. 1 – 4) naznačujú podobný, globálny trend. Vo svojej sídelnej štruktúre je až do súčasnosti vidieckou krajinou. Vidiecke obce v nej predstavujú 95 % z celkového počtu obcí, pričom v nich stále žije približne 44 % z celkového počtu obyvateľov.¹³ Odliv vidieckeho obyvateľstva, hlavne z marginalizovaných regiónov, neznamená rovnomerný nárast obyvateľstva v slovenských mestách, keďže v rámci

⁹ MEADOWS podľa HUTTMANOVÁ, Emília. Vybrané aspekty hodnotenia trvalo udržateľného života. In: KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác Katedry ekonómie a ekonomiky. Anno 2011*, roč. 6. Prešov : Prešovská univerzita, 2011. s. 133-134. [Online] [cit. 17.02.2017] Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic14/pdf_doc/11.pdf.

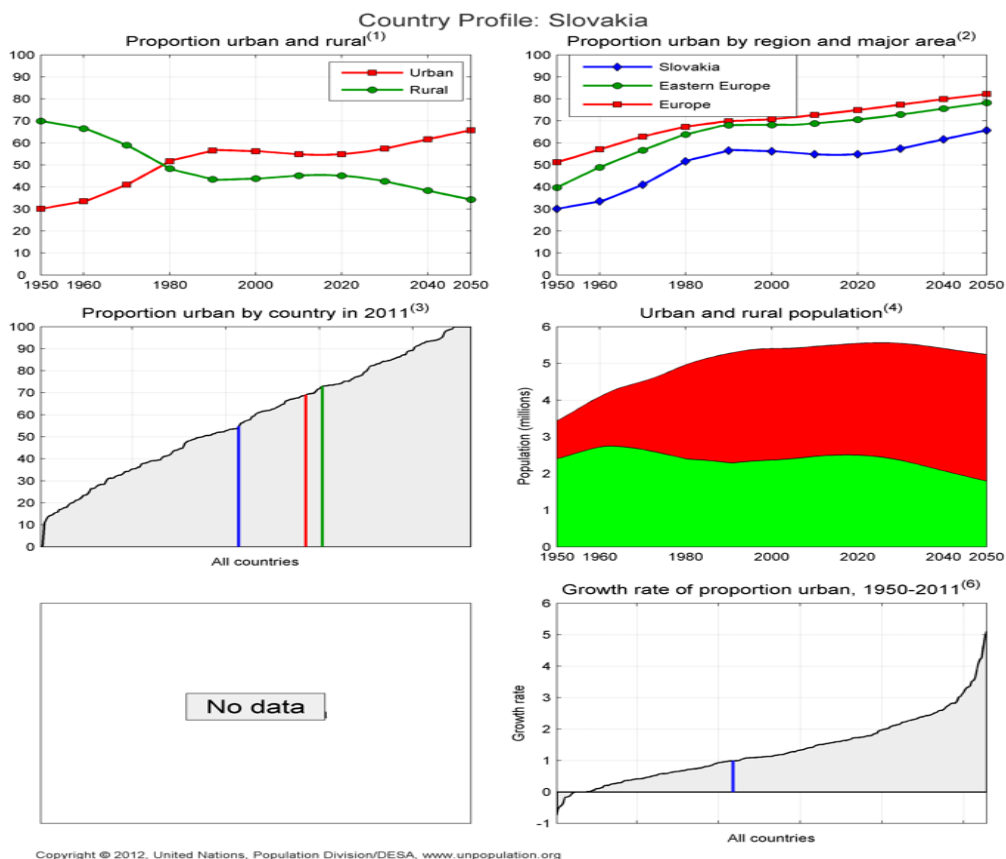
¹⁰ Strategický dokument. *Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR. Schválená uznesením vlády SR č. 978/2001.* [Online] [cit. 25. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.mizp.sk/dokumenty/strategie-dokumenty/>.

¹¹ ŠÍP, Ladislav – ŠPAČEK, Robert. Čo znamená udržateľná architektúra. [Online] [cit. 4. 6. 2017] <http://www.uzemneplany.sk/zakon/udrzatelna-architektura>.

¹² Samozrejme, rozdiely v problémoch vidieka napríklad na Ďalekom východe a v strednej Európe sú do veľkej miery odlišné, hoci aj tu nachádzame spoločné globálne menovatele ovplyvňujúce ich situáciu.

¹³ Údaje sú z roku 2003. In: *Národný strategický plán rozvoja vidieka*, MVR SR, 2003.

pracovnej migrácie smeruje často mimo štátnych hraníc. Navyše, reálna situácia vysídľovania je dlhodobo ťažko kvantifikovateľná, nakoľko mnohí migranti majú v obciach trvalý pobyt, respektíve žijú v obci „na týždňovky“, čím sa ich sociálna i ďalšie aktivity v trvalom bydlisku značne minimalizujú a ďalej dochádza k úbytku lokálneho sociálneho kapitálu. Tento trend v každom prípade spôsobuje oslabenie väčšinovej sídelnej štruktúry a prehĺbovanie nerovnováhy medzi jednotlivými oblasťami.

Graf č. 1: Percentuálny podiel mestského a vidieckeho obyvateľstva od roku 1950, s prognózou do roku 2050

Graf č. 2: Percentuálny podiel mestského obyvateľstva Slovenska v porovnaní s východnou Európou a celoeurópskym výsledkom, v rovnakom časovom horizonte

Graf č. 3: Percentuálny podiel mestského obyvateľstva Slovenska v porovnaní s východnou Európou a Európou. Šedá krivka znázorňuje celosvetové podiely, pričom umiestnenie farebných línií určuje stupeň urbanizácie voči ostatným krajinám sveta.

Graf č. 4: Mestské a vidiecke obyvateľstvo na Slovensku¹⁴

Potreba revitalizácie vidieka je nesporná. Otázkou zostáva, či má tradičná stavebná kultúra v našom prostredí, súc sama odsúdená na zánik, potenciál prispieť k revitalizácii vidieka v súlade s kritériami trvalej udržateľnosti, respektíve kde sa v tomto procese nachádza jej miesto.

Revitalizácia a posilnenie úlohy vidieckych obcí prijateľným spôsobom by v našom prostredí mohli významne napomôcť procesu trvalej udržateľnosti. Za najprijateľnejšie považujeme vždy

¹⁴ [Online] [cit. 16. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://esa.un.org/unpd/wup/Country-Profiles/images/Slovakia.png>

vychádzať zo situácie konkrétneho regiónu prípadne sídla, zhodnotením potenciálu, respektíve relevantných foriem kapitálu,¹⁵ silných i slabých stránok, hľadať a využívať lokálne zdroje. Za takéto potenciálne lokálne zdroje považujeme aj architektúru a urbanizmus sídla, vrátane tradičnej stavebnej kultúry. Ich integrácia do stavebnej štruktúry sídiel spolu s podporou princípov ekologickej výstavby môže mimoriadne pozitívne ovplyvniť ďalšie podstatné oblasti, akými sú zamestnanosť (vrátane pracovníkov s nižšou kvalifikáciou), environmentálna situácia lokality, sociálny¹⁶ a kultúrny kapitál,¹⁷ obohatenie bytového fondu, turizmus a pod. Venovať pozornosť v tomto smere treba hlavne sídlam, v ktorých sú hodnotné objekty, respektíve zástavby a nízke rozvojové možnosti iného charakteru (priemysel, poľnohospodárstvo a i.). Teda tam, kde môže byť intervencia revitalizujúca tradičnú architektúru a prostredie obce smerodajná v jej ďalšom rozvoji. Za takéto považujeme potenciálne turisticky atraktívne lokality, lokality vhodné na malé a stredné podnikanie v ekologickom poľnohospodárstve, prípadne ekologickú stavebnú výrobu.

Zachovanie kultúrneho dedičstva vo svojej hmotnej i nehmotnej podobe, menovite i ľudového staviteľstva, figuruje aj v „Národnej stratégii trvalo udržateľného rozvoja Slovenskej republiky“ (ďalej len TUR) ako dôležitý predpoklad procesu trvalej udržateľnosti, ako súčasť prírodnej a kultúrnej diverzity.¹⁸

Tradičná stavebná kultúra, charakteristická najmä pre vidiecke prostredie vo všetkých svojich formách od pamiatkovo hodnotných objektov až po bežné vidiecke zástavby, by teda mala byť jedným z predpokladov budovania „sustainability“ daného priestoru. Ako taká je vo svojej podstate nositeľom mnohých znakov trvalej udržateľnosti. Hoci v pôvodnom stave bežne nespĺňa požiadavku minimálnej energetickej náročnosti¹⁹ definujúcej ekologickú architektúru, dosahuje pre ňu požadovaný vzájomný súlad estetického, etického a logického obsahu v rámci udržateľných hraníc. Kritérií na posúdenie udržateľnosti architektúry (inokedy aj ekologickej či zelenej) je viacero a aj v odborných kruhoch sú rôzne preferované.

Čoraz častejšie sa za dôležité, až nevyhnutné kritérium, samozrejme za predpokladu dodržania ďalších ekologických požiadaviek (minimalizácia energetickej náročnosti s použitím obnoviteľných zdrojov, zníženie ekologickej „uhlíkovej“ stopy a pod.), zdôrazňuje požiadavka dodržania estetickej hodnoty stavebného konceptu.²⁰ Z tých, ktoré sú uvedené v stratégii TUR, spomeňme niektoré, ktoré revitalizácia a integrácia tradičnej architektúry v procese trvalej udržateľnosti môže napĺňať najdôslednejšie. Vybrané princípy a kritériá pre lepšiu prehľadnosť uvádzame tak, ako sú popísané v stratégii TUR. Niektoré princípy a kritériá sme zámerne neuviedli, keďže bezprostredne nesúvisia s revitalizáciou tradičnej stavebnej kultúry. V prípade uvedených, ale nepodčiarknutých kritérií jestvuje súvislosť, avšak je nepriama. Podčiarknuté kritériá sú podľa nás tie, ktoré priamo súvisia so zachovávaním a revitalizáciou tradičnej stavebnej kultúry, samozrejme v rámci širších hospodárskych, kultúrnych a sociálnych aktivít. Treba zdôrazniť, že za revitalizáciu považujeme obnovu objektu či priestoru, vrátane jeho

¹⁵ V príspevku sa bližšie nevenujeme koncepcii kapitálu, pre potreby práce však vychádzame predovšetkým z prác P. Gajdoša, J. Pašiaka a ďalších autorov zaoberajúcich sa problematikou trvalo udržateľného rozvoja vidieckych sídiel.

¹⁶ Spektrum sociálnych vzťahov a ich sietí vychádzajúcich zo vzájomného spolunažívania a spolupráce, prítomných v každodennom spoločenskom živote a sociálnej organizácii spoločenstva (obce, regiónu).

¹⁷ V príspevku sme venovali pozornosť hlavne jeho objektívizovaným formám, najmä hmotným (historickej sídelnej štruktúre a objektom ľudového staviteľstva) a v menšej miere i nehmotným (dejiny, folklórna tradícia, znalosti) kultúrnym javom.

¹⁸ [Online] [cit. 25. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.minzp.sk/dokumenty/strategie-dokumenty/>.

¹⁹ Citlivé technologické riešenia umožňujú do veľkej miery riešiť aj tento problém.

²⁰ ŠÍP – ŠPAČEK, ref. 11.

integrácie a aktivizácie (vhodné využívanie a starostlivosť) prospešnej lokálnemu, respektíve širšiemu spoločenstvu:

1. Ekologický princíp

Kritériá:

- *optimalizácia priestorového usporiadania a funkčného využívania krajiny,*
- *zabezpečenie jej územného systému ekologickej stability,*
- *zachovanie vysokej kvality zložiek životného prostredia – minimalizácia negatívnych vplyvov na životné prostredie,*
- *minimalizácia využívania neobnoviteľných zdrojov a prednostné využívanie obnoviteľných zdrojov, avšak v medziach ich reprodukčných schopností;*

2. Princíp autoregulačného a sebahodnotného vývoja

Kritériá:

- *podpora uzavretých cyklov výroby a spotreby;*

3. Efektívny princíp

Kritériá:

- *minimalizácia surovinných a energetických vstupov,*
- *zavádzanie a podpora nástrojov environmentálnej ekonomiky;*

4. Princíp rozumnej dostatočnosti

Kritériá:

- *rozumné a šetrné využívanie zdrojov a ich ochrana,*
- *podpora vhodných foriem samozásobovania;*

5. Princíp preventívnej opatrnosti a predvídavosti

Kritériá:

- *uprednostňovanie preventívnych opatrení pred odstraňovaním nežiaducich následkov činnosti,*

6. Princíp rešpektovania potrieb a práv budúcich generácií

Kritériá:

- *zachovanie možnosti využívania existujúcich zdrojov aj pre budúce generácie,*

7. Princíp kultúrnej a spoločenskej integrity

Kritériá:

- *preferovanie rozvoja na báze vnútorného rozvojového potenciálu namiesto mechanicky importovaného rozvoja,*
- *zachovanie a obnova pozitívnych hodnôt krajiny, sociálnej a kultúrnej identity,*
- *podpora miestneho koloritu, ľudovej kultúry a duchovnej atmosféry,*
- *oživenie tradičných aktivít s citlivým využitím moderných technológií,*
- *podpora spontánnych foriem pomoci, respektíve svojpomoci;*

8. Princíp emancipácie a participácie

Kritériá:

- *presadzovanie primeranej miery decentralizácie a uplatňovania príslušníkov daného spoločenstva,*
- *tvorba pracovných príležitostí a umožnenie prístupu k verejným statkom a službám,*
- *účasť obyvateľov obcí na rozhodovaní a posilnenie verejnej kontroly;*

9. Princíp solidarity

Kritériá:

- *uplatňovanie tolerancie a porozumenia,*
- *podpora vzájomnej pomoci a spoločnej zodpovednosti;*

10. Princíp subsidiarity

Kritériá:

- *prenášanie kompetencií na najnižšiu možnú hierarchickú úroveň ich realizácie a približovanie ich výkonu k občanovi,*

11. Princíp prijateľných chýb

Kritériá:

- *uprednostňovanie prístupov umožňujúcich návrat k východiskovému stavu – minimalizácia nevratných zmien s ťažko predvídateľnými dôsledkami,*

12. Princíp optimalizácie

Kritériá:

- *cieľové riadenie a zosúladovanie všetkých činností smerom k rovnováhe, odstraňovanie nežiaducich následkov, zdrojov nestability a rizík,*
- *hľadanie a podpora verejnoprospešných činností s viacsmerými kladnými vplyvmi;*

13. Princíp sociálne, eticky a environmentálne priaznivého hospodárenia, rozhodovania, riadenia a správania

Kritériá:

- *uplatňovanie všetkých vyššie uvedených 15 princípov v synergickom pôsobení politických, právnych, ekonomických, organizačných, výchovno-vzdelávacích a iných nástrojov pri podpore hodnotových orientácií, tvorbe kultúry a určovaní hodnôt, ako aj pri vzniku, činnosti a budovaní príslušných inštitúcií.*

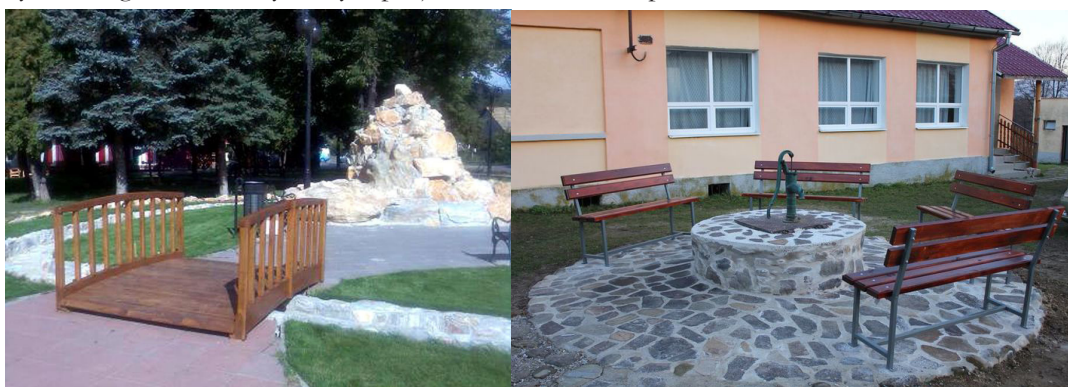
Miesto tradičnej stavebnej kultúry v revitalizácii vidieckych sídiel

Prístup ku konkrétnym objektom, respektíve súborom objektov v rôznych lokalitách musí vychádzať z analýzy daného prostredia. Podmienky obnovy a revitalizácie je nutné prispôbiť konkrétnemu objektu. Dôležité je vytvárať čo najprijateľnejší priestor a motiváciu pre ekologicke priaznivú obnovu zachovávajúcu pamiatkové hodnoty.

Optimálne priestorové usporiadanie a funkčné využívanie krajiny bolo v prípade tradičných stavieb obvykle jedným z predpokladov ich vzniku. Dodržaním tradičných technológií, respektíve aplikovaním moderných ekologických technológií rešpektujúcich pôvodný charakter objektu je pri rekonštrukcii a obnove vysoký predpoklad dodržania ekologického princípu. Obnova a revitalizácia objektov či priestorov by mala prebiehať so zámerom podporiť čo

najviac využívanie miestnych zdrojov (pracovná sila, služby, domáca produkcia, malovýroba), avšak s podmienkou dodržania vyššie uvedených princípov. Nie je žiaduce zamerať sa výlučne na obnovu objektu, respektíve priestoru. Predovšetkým v marginalizovaných oblastiach by mali byť projekty revitalizácie zamerané širokospektrálnejšie. Prípadne by mali byť súčasťou širších projektov, ktoré sledujú dlhodobé ciele: zabezpečiť vitalitu danej lokality, vrátane hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho zázemia. Vo vzťahu k ľudovému staviteľstvu i ďalším formám kultúrneho dedičstva najvýraznejšie vystupuje princíp kultúrnej a spoločenskej integrity (9. princíp TUR). Práve pre splnenie z neho vyplývajúcich kritérií je potrebné zamerať sa na ďalšie uvedené princípy, zvlášť 11 – 13 v TUR. Toto môže byť ďalej i prostriedkom zvyšovania prosperity obce.

Revitalizácia rôznych druhov objektov a priestorov umožňuje rôzne možnosti uplatňovania uvedených princípov a kritérií. Obzvlášť úspešné môžu byť realizácie – projekty, zamerané na obecný či verejný majetok v prípade, že sa podarí implementovať v rámci jeho následného využitia záujmy čo najväčšieho počtu členov lokálneho spoločenstva (finančné, spoločenské, kultúrne a pod.). Osobná identifikácia s projektom je dôležitým predpokladom jeho úspešnosti. V opačnom prípade sa jednotlivci alebo aj zástupcovia obcí môžu snažiť v rámci možností vyhnúť regulácii obnovy či iným projektom z externého prostredia.

Obr. č. 1: Revitalizované námestie v obci Mýtina, okr. Lučenec (2013)²¹

Obr. č. 2: Ruská Bystrá, okr. Sobrance (V. Klik, 2013)²²

Veľká časť tradičného stavebného fondu je zároveň nositeľom pamiatkových hodnôt a je súčasťou kultúrneho dedičstva, pričom treba opäť zdôrazniť, že je omnoho rozsiahlejšia než pamiatkový fond. Teda, že stavebný fond, respektíve sídelné kompozície, ktoré sa dajú klasifikovať ako kultúrne dedičstvo, často nie sú legislatívne chránené. Hodnotné objekty alebo vidiecke zástavby tak nepretržite podliehajú deštrukcii, či už zanikajú, alebo sa strácajú v necitlivých prestavbách. Nie je pritom v záujme, respektíve ani v kompetencii stavebných úradov regulovať výstavbu priaznivým smerom. Chýbajú účinné nástroje, motivácia a často tiež potrebná odbornosť. Dožadovať sa zodpovedného prístupu vlastníkov je pri danej socioekonomickej situácii často neadekvátne, dokonca aj v prípadoch, keď je to pamiatkovo chránený objekt. Spôsob údržby, obnovy, respektíve výstavby je prvotne limitovaný ekonomicky. Ďalší rozmer realizácie výstavby alebo obnovy (ekológia, estetika a pod.) podlieha finančným

²¹ [Online] [cit. 1. 8. 2017] Dostupné na internete: <http://www.slovakregion.sk/obce-slovenska-0?page=8>

²² [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <https://web.vucke.sk/images/gallery/kultura/39-projektov/revitalizacia-dreveny-kostolik/3.jpg>

možnostiam realizátora. Samozrejme, ako sme už spomenuli, nemalú úlohu zohráva vzdelanie, informovanosť, hodnotové preferencie, ktorými možno značne korigovať i nedostatok financií. Prax však ukazuje, že sú to skôr výnimky, väčšinou z radov alternatívne orientovaných ľudí, ktorí sú ochotní pre svoje presvedčenie obetovať štandard poskytovaný konvenčnými postupmi.

Podobne ako jednotlivci sú na tom obce. Nemalé prostriedky z rôznych zdrojov sú pri rekonštrukciách, respektíve revitalizáciách obcí vynakladané na úpravy verejných priestorov. Odhliadnuc od budovania infraštruktúry a protipovodňových opatrení. Pri revitalizácii verejných priestorov sa často nepodarí vyhnúť obkladom čo najväčšej plochy rôznymi druhmi zámkovej dlažby (ktoré nerešpektujú charakter upravovaného prostredia a okolitú architektúru), vytváraniu nefunkčných oddychových zón s bizarnými objektmi (gýčové kvetináče, skupiny svietidiel, fontány, mostíky, obrubníky a pod.),²³ pričom estetika, funkčnosť úprav (odvod a hospodárenie s dažďovou vodou a i.) a kvalita použitých materiálov (dlažby, obklady a pod.) býva sporná.

Úspešná revitalizácia či iné rozvojové aktivity by mali harmonizovať verejný priestor obce, podporovať zotrvávanie a aktivity obyvateľov v ňom, objekty a úpravy by nemali pôsobiť rušivo. Zvlášť v historickom prostredí by sa malo k obnove priestorov a objektov pristupovať nanajvýš citlivo. Vedenie obcí v prípade sídiel s chránenými objektmi či zástavbou nezriedka vníma snahy o reguláciu zo strany pamiatkarov ako záťaž. Obce ju často považujú za obmedzenie rozvojových možností a bránia sa im. Jedným z najznámejších príkladov v rámci chránených území je Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Ždiar (Obr. č. 5), kde následkom mohutnej výstavby, nerešpektujúcej zásady pamiatkovej ochrany postupne zaniká veľká časť jej pamiatkových hodnôt. Za pozitívny príklad z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt územia a stavieb považujeme obec Špania Dolina (okr. Banská Bystrica, Obr. č. 6), ktorá v roku 2013 vyhrala druhé miesto v súťaži dedina roka. Samozrejme, ide o pomenovanie prevládajúceho trendu v konkrétnych prípadoch, kde na oboch stranách môžeme nájsť pozitívne i negatívne príklady.

Rešpektovanie hodnoty územia a participácia na jeho tvorbe v snahe udržať ju a nechať vyniknúť historickú štruktúru zástavby i konfiguráciu terénu môže pôsobiť vo výsledku skromne, avšak autenticky a harmonicky. Obec Hrušov (okr. Veľký Krtíš, Obr. č. 3 a 4), na ktorej sme ilustrovali pozitívny príklad revitalizácie verejných priestorov, je pomerne stabilným reprezentantom využitia jestvujúceho potenciálu krajiny i historickej sídelnej štruktúry. Napriek polohe mimo väčších mestských centier, vysokej miere nezamestnanosti v regióne, problematickej infraštruktúre a ďalším nepriaznivým faktorom charakterizujúcim marginálne oblasti sa dlhodobo prezentuje predovšetkým organizovaním folklórneho festivalu „Hontianska paráda“. Prezentácia, okrem scénických javiskových foriem, prebieha takmer na celom území obce. Zahŕňa výrobu a predaj tradičných výrobkov, predvádzanie tradičných prác a remesiel, nástrojov a ďalších artefaktov, ktoré súvisia s miestnou tradíciou, spolu s možnosťou ochutnať a vyskúšať čo najviac z ponuky. Spôsob rozloženia podujatia v priestore, situovanie jednotlivých zložiek do dvorov a ďalších miest vrátane extravilánu motivuje návštevníkov spoznávať celý priestor obce, jeho prírodné zázemie i zástavbu. Sú tu pre návštevníkov, okrem samotného programu, prítiahlivé práve zachované, v prírodnom prostredí situované tradičné stavby, vrátane typických tufových pivníc.

²³ Vid' obrázok č. 1 a č. 2.

Tradičnú stavebnú kultúru obec prezentuje aj roľníckym dvorom s expozíciou zbierkových predmetov. Okrem rekreačných návštevníkov lokalita zaujala množstvo ľudí natoľko, že si k nej vytvorili dlhodobější vzťah. Či už ide o participáciu na príprave spomínaného podujatia, alebo dokonca o rozhodnutie usadiť sa tu natrvalo, prípadne rekreačne.

Obr. č. 3: Obec Hrušov, stav pred úpravou

Obr. č. 4: Obec Hrušov, stav po úprave²⁴

Obr. č. 5: Nová zástavba v obci Ždiar, okr. Poprad (autor J. Kotulič, 2011)²⁵

Obr. č. 6: Špania Dolina, okr. Banská Bystrica (autor B. Papp, 2009)²⁶

Cestovný ruch ako jedna z možností využitia potenciálu tradičnej stavebnej kultúry je nevyužitou možnosťou mnohých, ešte stále málo navštevovaných lokalít. Na to, aby sa odohrával v medziach udržateľnosti, je nevyhnutné práve v pamiatkovo hodnotných územiach starostlivo vystavať model prezentácie a využívania kultúrneho dedičstva tak, aby nedochádzalo k jeho dehonestácii a poškodzovaniu. Vhodným spôsobom využívania je budovanie kultúrneho turizmu²⁷ či rekreačných pobytov a aktivít využívajúcich environmentálne priaznivé prístupy (prírodný turizmus). Tieto predpokladajú čo najmenší ekologický dopad, prípadne environmentálne prospešné aktivity. Stavebná aktivita by sa mala obmedziť na nevyhnutné

²⁴ [Online] [15. 6. 2017] Dostupné na internete:

http://www.hrusov.sk/fotogaleria.phtml?id_kat_for_menu=19422&module_action__225998__id_kat=24851#m_225998.

²⁵ [Online] [15. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://eo.wikipedia.org/wiki/Dosiero:Zdiar11Slovakia23.JPG>.

²⁶ [Online] [cit. 14. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.panoramio.com/photo/25821216>.

²⁷ Odvetvie turizmu spojené cestovaním za účelom spoznávania lokálnych kultúrnych hodnôt, pamiatok či tradícií.

zásahy (obnovy a rekonštrukcie) na jestvujúcom stavebnom fonde, prípadne umiestňovať nové stavby tak, aby nenarúšali jestvujúce krajinné a sídelné formy. V lokalitách s vhodnými prírodnými podmienkami sú možnosti rozšírené o prezentáciu, respektíve sprostredkovanie prírodného dedičstva. Záujem o spomenuté typy turizmu jestvuje, chýbajúce štruktúry (služby, ubytovacie, stravovacie možnosti a pod.) však v niektorých oblastiach obmedzujú jeho rozvoj. Marginalizácia mnohých regiónov je čitateľná v mestských sídlach, ale zvlášť vo vidieckych obciach. Závažnosť situácie naznačujú aj mnohé nepriaznivé demografické ukazovatele: vysoká miera nezamestnanosti a značný podiel obyvateľov postihnutých sociálnym vylúčením. Projekty celkovej revitalizácie obcí by mali byť v záujme svojej úspešnosti spojené s komunitnou prácou a v prípade potreby vychádzajúcej práve zo spomínaných demografických ukazovateľov, i so zameraním na sociálnu inklúziu.

Potenciálnu úspešnosť uvedeného prístupu predpokladáme na základe progresu, ktorý dosahujú iné vidiecke lokality s podobnými podmienkami. Spomenieme napríklad obec Spišský Hrhov (okr. Levoča), ktorá sa v rámci revitalizácie i ďalších aktivít snaží relatívne úspešne o sociálnu inklúziu, respektíve integráciu rómskej menšiny. V Spišskom Hrhove v spomenutom procese nefiguruje využitie ľudových stavieb, ale jestvujúci stavebný fond ako taký. Obecná firma Hrhovské služby, s. r. o. vznikla podľa oficiálnej internetovej stránky obce v roku 2005,²⁸ v rámci projektu rozvoja a podnikania so zámerom zvýšiť zamestnanosť a zamestnateľnosť v obci. Stratégia obecného podniku je zameraná na udržateľnosť pracovných miest. Revitalizácia verejného priestoru obce či obnova a výstavba stavebného fondu ide ruka v ruku s ďalšími aktivitami zameranými na zlepšenie životnej úrovne obyvateľov ohrozených sociálnym vylúčením i vzťahov medzi obyvateľmi pochádzajúcimi z odlišného sociálneho i etnického prostredia.²⁹ Dalo by sa povedať, že ide komplexnú revitalizáciu. Ako sme spomenuli, Spišský Hrhov nie je príkladom využitia ľudovej architektúry v revitalizácii obce. Tento príklad sme však uviedli z dôvodu paralely medzi touto a mnohými slovenskými obcami, ktoré sa nachádzajú v marginalizovaných regiónoch, respektíve majú nezanedbateľný podiel obyvateľov zatŕažených negatívnymi faktormi spomenutými na príklade Spišského Hrhova. Ak sa v takýchto lokalitách navyše nachádza ľudová architektúra, môže napomôcť zhodnotiť ich kultúrny potenciál a transformovať ho na kultúrny kapitál.

Za všetky obce, kde sa stretávajú vyššie popísané negatívne faktory s prítomnosťou zachovanej ľudovej architektúry, spomenieme obec Ratková.³⁰ Zachovaný urbanizmus a remeselnícke domy v niekdajšom gemerskom mestečku predstavujú nevyužitý kultúrny potenciál. Keďže sú tieto hodnoty oficiálne evalvované,³¹ mohli by sme hovoriť o kultúrnom kapitále, ktorým obec disponuje. Napriek snahe miestnych aktivistov sa však darí zachovať a zveľadiť zónu i pamiatky len čiastočne, pričom kritérium udržateľnosti pri revitalizačných aktivitách ostáva nenaplnené.³² Vzhľadom na funkčnosť spišskohrhovského modelu a porovnateľné podmienky sme presvedčení, že podobné výsledky pri revitalizácii obce by mohla dosiahnuť aj Ratková.

²⁸ [Online] [2. 7. 2017] Dostupné na internete: <http://www.spisskyhrhov.info/obec-spissky-hrhov/organizacie-v-obci/hrhovske-sluzby-s-r-o/>

²⁹ [Online] [2. 7. 2017] Dostupné na internete: <http://archiv.vlada.gov.sk/romovia/data/files/6544.pdf>

³⁰ Terénny výskum sme tu vykonali v rokoch 2008 a 2013.

³¹ Nachádza sa tu Pamiatková zóna aj kultúrne pamiatky slohovej a ľudovej architektúry.

³² O záchranu pamiatok a revitalizáciu obce sa snaží iba malá skupina potomkov ratkovských remeselníkov. Väčšiu časť obyvateľov predstavujú Rómovia, ktorí nepochádzajú z Ratkovej. Historická a citová väzba k lokalite je u tejto skupiny malá a nevytvára predpoklady na intenzívnejší záujem o dianie v obci, stav pamiatok, verejných priestorov a pod.

Prítomnosť kultúrnych pamiatok, vrátane ľudovej architektúry vidíme ako pridanú hodnotu. Jej potenciálny prínos vidíme v možnostiach prezentácie pamiatok a urbanizmu, vytvorení ubytovacích kapacít, vytvorení pracovných miest (služby, údržba, ekologická poľnohospodárska malovýroba, stavebníctvo a pod.) Za súčasných podmienok by však bola nutná pomoc „zvonku“, či už z hľadiska manažovania aktivít alebo komunitnej práce.

Obr. č. 7: Zaježovská príroda a staré usadlosti lákajú Ľudí, ktorí hľadajú pokojnejší život, vzdialený od rušných miest (Foto autorka).

viacerých stavieb v týchto lokalitách motivovala mnohých Ľudí získať vedomosti a zručnosti potrebné na údržbu a obnovu ľudových stavieb, prípadne usadiť sa tu alebo inde na vidieku a ďalej tu pôsobiť. Novousadlíci v týchto lokalitách sa obvykle snažia o ekologicky priaznivé hospodárenie, rozvíjajú komunitné aktivity zamerané na tvorbu a upevňovanie sociálnych väzieb i obnovu tradícií. V prípade výstavby nových objektov sa často snažia dodržať ekologický prístup.

Záver

Praktické využitie ľudových stavieb považujú mnohí za možné iba v prípade radikálnej prestavby, ktorá má často za následok stratu mnohých pôvodných hodnôt. Nevedomosť a neznalosť tradičných postupov, stavebných techník a vlastností stavebných materiálov môže navyše aj v prípade rekonštrukcie znižovať poskytovaný komfort. V lokalitách s takpovediac vyššou koncentráciou pamiatkových hodnôt (územie, objekty) by mala byť (prinajmenšom v prípade dotovaných projektov revitalizácie) samozrejmosťou intervencia architekta špecializujúceho sa na ich zachovanie v kontexte kultúrnom, historickom i environmentálnom. Takýto postup môžeme do istej miery sledovať zatiaľ predovšetkým v mestských sídlach. V prípade vidieckych sídiel, žiaľ, takmer spravidla absentuje uvedený prístup. Obnova objektov i verejných priestorov prebieha často živelne, podliehajúc individuálnemu vkusu. Chýba koncept konzistentnosti priestoru, nehovoriac o rešpektovaní environmentálneho hľadiska. Dosiahnutie cieľa plošne revitalizovať vidiecke lokality udržateľným, ekologicky priaznivým

³³ Ľudský kapitál predstavujúci zručnosti, schopnosti a vedomosti obyvateľov (miestny), aj Ľudí, ktorí prichádzajú do obce (externý) za účelom konkrétnej intervencie.

³⁴ Potenciálom v tomto prípade môžeme nazvať prírodné prostredie, jeho zložky, ako aj kultúrne javy, hmotné i nehmotné, vrátane stavebného fondu, ktoré sa evaluáciou stávajú prírodným a kultúrnym kapitálom.

spôsobom je v súčasnosti chimérou. Nejde však o nedosiahnuteľný cieľ, pričom tradičná architektúra, respektíve prítomnosť kultúrneho dedičstva môže významne prispieť k jeho dosiahnutiu. Štúdia Európskej komisie *Ekonomika kultúry v Európe*³⁵ z roku 2006 zdôrazňuje tvorbu pracovných miest a rozvoj zodpovedajúcich pracovných činností, ako aj premenu lokalít prostredníctvom zlepšovania štandardu historických budov a zvyšovania atraktivity miesta ako dôležitých socioekonomických efektov investovania do kultúrneho dedičstva. Za predpokladu pozitívneho využitia miestneho i externého kapitálu môžu byť jednotlivé vidiecke lokality revitalizované, vo vlastnom záujme rešpektujúc kritériá udržateľnosti. V príspevku sme sa snažili načrtnúť niekoľko príkladov revitalizácie vidieckych obcí alebo ich častí a zdôrazniť klady i zápory jednotlivých realizácií, prípadne prístupov obcí k ich revitalizácii ako takej. Vychádzali sme z predpokladu, že tradičná stavebná kultúra má v súčasnej globalizovanej realite potenciál napomôcť revitalizácii vidieckych sídiel. Z pozorovaných príkladov vyplýva, že takýto potenciál má a tam, kde je využitý, stáva sa prostriedkom zhodnotenia prostredia. Zvyšuje atraktivitu miesta, je jedným z prostriedkov sociokultúrnej identifikácie a vytvorenia identity (lokálnej, národnej). V priestore, kde je jej objektívizovaná hodnota individuálne či kolektívne prijatá, nadobúda opäť stabilnú pozíciu ako súčasť kultúry dneška. Táto skutočnosť je jedným z dôležitých predpokladov jej pretrvania v budúcnosti.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- DARULOVÁ, Jolana. (2007). Sociálny a kultúrny rozmer trvalo udržateľného rozvoja v oficiálnych dokumentoch Slovenskej republiky. In: Bitušíková, Alexandra (ed.): *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku. Štúdie, dokumenty, materiály I*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, pp. 58-78. ISBN 978-80-80833-45-9.
- DUBSKÁ, Michala – MICHALÍK, Boris. (2012). Klasifikácia a evalvácia kultúrneho dedičstva ako predpoklad jeho využitia: Mapovanie a využiteľnosť kultúrnych hodnôt a aktivít, 2012. In: *Národná osveta: mesačník pre rozvoj miestnej kultúry a záujmovej tvorivosti*, vol. 22, No. 11-12, pp. 33-36. ISSN 1335-4515.
- European Comission. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/economy_finance/international/globalisation/index_sk.htm
- GAJDOŠ, Peter – PAŠIAK, Ján. (2008). *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja*. Bratislava : Sociologický ústav SAV. ISBN 978-80-85544-53-4.
- Hrušov. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: www.hrusov.sk/fotogaleria
- IRA, Vladimír – ANDRÁŠKO, Ivan. (2007). Quality of life in the perspective of human geography. In: *Geografický časopis*, vol. 59, No. 2, pp. 159-179.
- Jetotak. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://www.jetotak.sk/autonomna-zona/o-udrziavani-neudrzatelneho>.
- Košický samosprávny kraj. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://web.vucke.sk/sk/fakty-kraji/terra-incognita/podporene-projekty/ruska-bystra-revitalizacia-verejného-priestoru-obce-blizkosti-objektu-svetoveho-dedicstva-unesco-dreveny-kostolik.html>.

³⁵ [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://docplayer.net/36417937-Strategia-mobilizovania-sukromnych-vlastnikov-historických-budov.html>

- MLYNKA, Ladislav. (2003). Identita vidieckych sídiel (k jej duchovnej a kultúrnej dimenzii). In: *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka III*. Bratislava : STU, pp. 65-68. ISBN 80-227-2006-2.
- NORBERG-HODGE, Helena. (1996). *Dávné budúcnosti*. Brno : Hnutí DUHA. ISBN 80-902056-1-5.
- Panoramio. Google Maps*. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://www.panoramio.com/photo/25821216>.
- PODOBA, Juraj. (1998). Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka. In: *Pamiatky a múzeá*, vol. 47, No. 3, pp. 9-13.
- Obec Brdárka*. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://obecbrdarka.webnode.sk/>
- PODOBA, Juraj. (1997). Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu. In: *Etnologické rozpravy*, vol. 14, No. 1-2, pp. 41-50.
- REES, William E. (2002). Globalization and Sustainability: Conflict or Convergence? In: *Bulletin of Science, Technology & Society*, vol. 22, No. 4, pp. 249-268.
- ŠÍP, Ladislav – ŠPAČEK, Robert. Čo znamená udržateľná architektúra. [Online] [cit. 4. 6. 2017] <http://www.uzemneplany.sk/zakon/udrzatelna-architektura>
- PROFANT, Tomáš. *O udržiavaní neudržateľného*. [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: *Strategický dokument. Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR. Schválená uznesením vlády SR č. 978/2001*. [Online] [cit. 25. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.minzp.sk/dokumenty/strategicke-dokumenty/>.
- HUTTMANOVÁ, Emília. (2011). Vybrané aspekty hodnotenia trvalo udržateľného života. In: KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác Katedry ekonómie a ekonomiky. Anno 2011*, vol. 6. Prešov : Prešovská univerzita, pp. 133-140. ISBN 978-80-555-0415-5. [Online] [cit. 17.06.2017] Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic14/pdf_doc/11.pdf.
- Obce Slovenska*. [Online] [cit. 1. 8. 2017] Dostupné na internete: <http://www.slovakregion.sk/obce-slovenska-0?page=8>.
- Zákon č. 17/1992 Zb., Zákon o životnom prostredí*. [Online] [cit. 6. 11. 2013] Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-17>
- United Nations Population Fund*. [Online] [cit. 6. 6. 2017] Dostupné na internete: www.unfpa.org/pds/urbanization.htm.
- WCED: *Our Common future*. (1987). Oxford : Oxford University Press, 400 p.